Ілля Муромець і Соловей-розбійник

Українська билина

З міста Мурома, з села Карачарова виїжджав відважний добрий молодець Ілля Муромець. Помолився він рано в церкві в Муромі, а до обідні хотів уже стольного міста Києва дістатися.

Під'їхав він до славного міста Чернігова і бачить: немов чорне вороння, обложило місто військо велике, і не можна ні пішки пройти, ні конем проїхати, птиця тут не пролітає, сірий звір не пробігає. Почав Ілля те військо велике конем топтати та списом колоти, доки його не здолав. Коли ж до самого Чернігова наблизився, повиходили звідти жителі чернігівські, міську браму відчинили і прохали його бути у них за воєводу.

— Не піду я до вас у Чернігів воєводою, — відповів Ілля. — Покажіть мені краще найпрямішу дорогу до стольного міста Києва.

Сказали йому жителі чернігівські: — Найпряміша дорога колодами завалена, травою заросла, і давно вже ніхто по тій дорозі не проходив і на доброму коні не проїздив. Там, біля болота чорного, біля берези кривої 2, біля страшної річки Смородини та біля хреста Левонидового 3 сидить на дубі Соловей-розбійник, Одихмантів син. Свище Соловей по-солов'їному, кричить лиходій-розбійник по-звіриному, і від того посвисту та покрику вся трава-мурава сплітається, лазурові квіточки осипаються, темні ліси до землі пригинаються, а хто із людей надійде — всі мертві лежать. П'ятсот верст найпряміший шлях тягнеться, а кружний шлях — тисячу верст 4.

Пустив Ілля свого коня богатирського і поїхав найпрямішою дорогою. З гори на гору добрий кінь перескакує пагорба на пагорб перемахує, а мілкі річки та озерця поміж ніг пропускає.

Як наблизився він до річки Смородинки і до болота чорного, до кривої берези і до хреста Левонидового, засвистів тут Соловей по-солов'їному, закричав лиходій-розбійник по-звіриному, і зразу ж богатирський кінь почав спотикатися. Мусив Ілля Муромець бити коня канчуком по крутих ребрах, і кінь помчав далі. Потім узяв свій тугий лук, натяг тятиву і випустив гартовану стрілу в Солов'я-розбійника. Влучила стріла

Солов'ю в праве око, і покотився той на сиру землю.

Пристебнув Ілля розбійника до правого стремена булатного і повіз по чистому полю до його гнізда. А в тому гнізді Солов'їному були якраз три його дочки улюблені. Глянула старша дочка у віконечко та й каже:

— Іде наш батечко Соловей-розбійник чистим полем, на добрім коні сидячи, і везе він чоловіка, до правого стремена припнутого.

Глянула у віконечко середульша дочка.

— Іде батечко по роздоллю, по чистому полю, і везе чоловіка, до правого стремена припнутого.

Подивилася й молодша дочка.

— Іде це чоловік, і сидить він на доброму коні та нашого батечка везе, до булатного стремена припнутого і з правим оком вибитим.

Загукала вона до зятів Солов'їних:

— Ой, чоловіки наші кохані! Беріть ви рогатини звірині, та біжіть на роздолля, в чисте поле, і вбийте того чоловіка.

Похапали зяті рогатини й побігли в чисте поле, щоб убити чоловіка. Та сказав їм Соловей-розбійник, Одихмантів син:

— Кидайте, зяті мої, рогатини звірині та покличте цього чоловіка в гніздо Солов'їне, нагодуйте його їжею смачною, напійте питвом медовим 5 і наділіть камінням коштовним.

Покидали зяті рогатини і закликали чоловіка до гнізда Солов'їного. Не послухав він зятів і подався далі чистим полем та найпрямішою дорогою.

А в славному Києві-граді Володимир-князь, із церкви вийшовши, обідати збирався у світлиці бенкетній. Аж тут підоспів на князівський широкий двір Ілля Муромець. Зупинив коня серед двору і в палату білокамінну ступив. Хрестом себе осінив, князеві Володимиру та всім його родичам уклонився на чотири боки. Почав Володимир-князь молодця випитувати:

— Розкажи, з якої ти землі і як тебе по імені, по батькові величають.

— Я із славного міста Мурома, із села Карачарова, а звуть мене Ілля Муромець, Іванів син.

Каже тоді Володимир:

— Чи давно ти з Мурома виїхав і якою дорогою до стольного Києва-града добирався?

— Вранці відстояв я Божу службу у Муромі, а до обідньої служби у стольному Києві-граді хотів бути. Проте довелося в дорозі затриматись, їхав я найпрямішою дорогою до Києва-града, потім їхав повз болото чорне, повз річку Смородину, повз криву березу та хрест Левонидів.

Не повірив йому Володимир-князь:

— Брешеш мені в очі, чоловіче, та ще й насміхаєшся! Біля славного міста Чернігова війська сила-силенна стоїть; там ані пішки пройти, ані конем проїхати, сірий звір не проскочить, чорний ворон не пролетить.

А біля болота того чорного, біля річки Смородини, біля кривої берези та хреста Левонидового Соловей-розбійник сидить. Як свисне він по-солов'їному, як закричить по-звіриному, то, хто з людей там опиниться, всі мертві падають.

— Соловей-розбійник на твоєму дворі, — відповів Ілля. — Вибив я йому праве око і до стремена булатного його припнув.

Швидко підвівся Володимир-князь, накинув на плече шубу куничу, соболину шапку наклав на одне вухо і вийшов на широкий двір подивитися на Солов'я-розбійника, до стремена припнутого.

— Засвищи-но ти, — повелів йому князь, — по-солов'їному, закричи, собако, по-звіриному.

Відповів Соловей-розбійник:

— Не у тебе я сьогодні, князю, хліб їм, тож не хочу тебе і слухати. Я обідав сьогодні в Іллі Муромця і тільки його й послухаю.

Наказав Ілля Муромець Солов'ю-розбійникові князя потішити:

— Ану засвищи впівсвисту солов'їного, закричи впівкрику звіриного!

Відізвався на те Соловей-розбійник:

— Мої рани криваві запечаталися, тож не можуть уста мої свистати-кричати. Нехай князь наллє мені чару вина зеленого 6, вип'ю я її, і рани

мої загояться, а уста розтуляться. Отоді вже зможу я засвистати і закричати.

Сказав Ілля князю Володимиру:

— Піди, князю, до світлиці своєї бенкетної і налий там чару вина зеленого, та не малу, а на півтора відра, і піднеси те вино Солов'ю-розбійникові.

Налив князь вина півтора відра, старими медами розведеного. Взяв Соловей-розбійник однією рукою чару від князя, випив її одним духом, а тоді як засвище на весь голос по-солов'їному, як закричить по-звіриному, і зразу ж усі маківки на теремах покривилися, віконця розсипалися, люди у дворі замертво попадали, а Володимир-князь куничою шубою вкрився.

Швидко скочив тут Ілля Муромець на коня, вивіз Солов'я в чисте поле, відрубав йому буйну голову, а тоді промовив:

— Досить тобі свистати по-солов'їному та кричати по-звіриному, досить смутити-сльозити батьків і матерів, досить удовити жінок молодих та сиротити діток малих.

І став Ілля Муромець після цього першим богатирем київським.

Походження та примітки

1 Соловей-розбійник — втілення ворожої сили, що постійно приступала до Києва. Дехто з учених вважає, що це — втілення розбійницьких ватаг, які не підкорялися князю київському (В. Авенаріус) і які користувалися звуковою мовою — свистом. По батькові билина зве Солов'я Одихмантів син, в інших варіантах — Рахманович. Рахман, чи брахман, — індійський жрець. Одихмантович — спотворене Ахмантович, від татарського Ахмата — пізніше запозичення.

2 В оригіналі — Грязь Чорна. Деякі дослідники вважають, що йдеться про населений пункт у Курсько-Орловщині, але подальше "крива береза" свідчить про те, що йдеться таки про болото. Болото й крива береза в народних уявленнях були місцями, де збиралася нечиста сила, представником якої є також і Соловей-розбійник. Отже, Соловей-розбійник — це образ темної сили. Підкріплює цю думку й згадка про річку Смородину.

3 Левонидів хрест — хрест, узятий Володимиром із Корсуня і встановлений потім у Києві на Лугах. Згодом так звався хрест на безлюдді. За народними уявленнями, хрест на безлюдді також був місцем, де збиралася нечиста сила; на хреста зокрема любили вилазити відьми. Левонидів, — можливо, від єпископа Левонтія, а може, хрест був з ліванського кедра. Біля цього хреста, за билинами, браталися також богатирі й звідси починали свої мандрівки.

4 Відстань тут казково перебільшена.

5 Питво медове — виготовлене з меду, розведеного водою, і зварене, — улюблений хмільний напій у часи Київської Русі. В Україні мед як напій був популярний аж до XX століття.

6 Вино зелене — напій, який вживався в часи Київської Русі. Далі в тексті воно ототожнюється з медом, але це може бути й інший напій, виготовлений із зерна або настояний на зіллі. Водночас слово зело означало зерно. В билинах зелене вино і мед розрізняються.